

Pakt

Sovětsko-nacistická jednání v prvních týdnech druhé světové války¹

VÁCLAV VEBER

Seznam významných výročí se zdá být nekonečný. Jistě k nim patří také 23. srpen 1939, kdy Ribbentrop a Molotov v Moskvě podepsali pověstný sovětsko-nacistický pakt o neútočení. Evropský parlament vyhlásil tento den významným dnem, připomínajícím spolupráci dvou totalitních režimů za účelem porážky evropské i světové demokracie. Málo se však ví, že je spojen ještě s dalšími dohodami a jednáními.

OBCHODNÍ JEDNÁNÍ

Základem politických vztahů obvykle bývají vztahy hospodářské, které jsou často důvodem k politickému sblížení, nebo aspoň k zisku třeba dočasných výhod. Základem ekonomických vztahů obou totalitních režimů, o nichž pojednáváme, byla obchodní a úvěrová smlouva podepsaná po téměř půlročním jednání 20. 8. 1939 v Berlíně, ale z nečitelných důvodů antedatována na 19. 8. 1939, což je tedy oficiálně den jejího podpisu.

Dodejme možná překvapivou informaci, že hospodářské kontakty mezi poválečným Německem (výmarským i hitlerovským) a Sovětským svazem v meziválečném období nebyly nikdy přerušeny, měly však svou vlastní

Polští vojáci na cestě do německého zajetí

Foto: ABS

dynamiku. Snad pro naše záměry stačí zjištění, že Německo bylo s výjimkou pouhých tří let (1936–1938) nejvýznamnějším ekonomickým partnerem sovětského státu a po dohodách uzavřených v polovině dvacátých let se umísťovalo vždy na prvním místě sovětského obratu za-

hraničního obchodu. Nejhlubší pokles byl v roce 1938, kdy se propadlo na 5. příčku této pomyslné tabulky.² Sovětský svaz hrál v této krátké době roli důležitého spolupracovníka světového demokratického tábora a snažil se zmocnit nálepky hlavní antifašistické síly. Za poznámku stojí ještě

1 Základním pramenem, z něhož vycházíme a citujeme, je publikace *1939–1941: sovětsko-nacistskije otnošenija, dokumenty*. Nakl. Tretja Volna, Pariž - Nju Jork, 1983, což je ruský překlad americké publikace *Nazi-Soviet Relations 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office* z roku 1946. Jde o obsáhlý soubor (celkem 351 stran), bohužel bez poznámek a jiného doprovodného materiálu. Vynikající sbírkou dokumentů k tomuto tématu je rovněž studie BRÜGEL, J. W.: *Stalin a Hitler – pakt proti Evropě*. In: *150 000 slov*, č. 24, s. 49n.

2 Německá historiografie věnuje této otázce mnoho pozornosti, jedním z nejlepších přehledů je sborník studií WEGNER, Bernd (ed.): *Zwei Wege nach Moskau - Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zum „Unternehmen Barbarossa“*. Piper Verlag, München - Zürich 1991. Nejpodrobnější je asi NICLAUSS, Karlheinz.: *Die Sowjetunion und Hitlers Machtergreifung*. Rohrscheid, Bonn 1966. Z nejnovější literatury viz např. GROEHLER, Olaf: *Sebevražedné spojenectví. Německo-sovětská vojenská spolupráce*. Nakl. Ivo Železný, Praha 1997.

Vjačeslav Molotov podepisuje dne 23. srpna 1939 sovětsko-německý pakt o neútočení. Za ním stojí Ribbentrop a Stalin.

Foto: ČTK

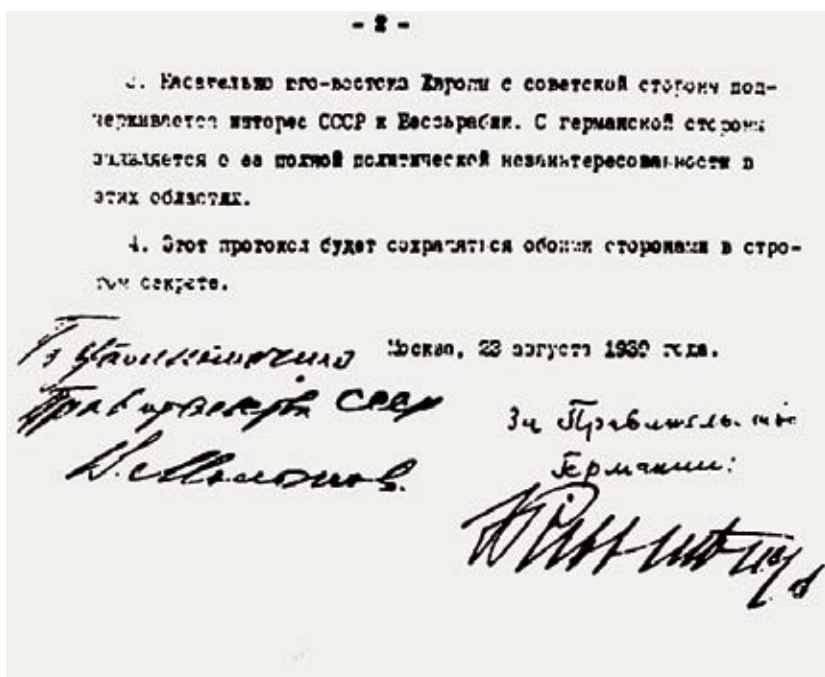
jedno zjištění: výmarské Německo uzavřelo se Sovětským svazem tři smlouvy, rapallskou v roce 1922, o obchodu a úvěru z roku 1925 a o neutralitě v roce 1926 (s tajnou dohodou o vojenské spolupráci), ta však měla platnost jen pouhých pět let a v roce 1931 vypršela. Tehdejší německé menšinové demokratické vlády nehodlaly tuto smlouvu dále prodlužovat a odmítaly její ratifikaci, Hitler ji však po několika měsících v úřadě obnovil se všemi důsledky.

Smlouva ze srpna 1939 sice nepřinesla žádné překotné výsledky, byla výhodná pro Sovětský svaz (šlo vlastně o půjčku splatnou až v delším

časovém horizontu), vrátila však suverénně nacistické Německo do pozice největšího obchodního partnera Sovětského svazu. Sovětský tisk také o ní referoval trochu se zpožděním, ale oficiální komentáře (nepodepsané úvodníky v Pravdě, které byly vlastně oficiálním postojem vlády pro veřejnost) od 21. srpna nenechávaly žádného pozorného čtenáře na pochybách o tom, co se chystá. Hned zmiňovaný úvodník z 21. 8. v Pravdě končil naprosto neobvyklými větami (ještě 19. 8. byly všechny sovětské noviny protinacistické): *Tato smlouva by měla značně podnítit obchod mezi SSSR a Německem a stát se bodem*

obratu v hospodářských vztazích mezi oběma zeměmi [...] Může se stát důležitým krokem vpřed k dalšímu zlepšení nejen hospodářských, ale i politických vztahů mezi SSSR a Německem.

Snad nebude na škodu, když poněkud předběhneme další výklad o vývoji politických vztahů a několika poznámkami dokončíme jednání o ekonomických otázkách. Krátce po podpisu další smlouvy s nacistickým Německem zahájily velké delegace jednání o nové hospodářské smlouvě (německá měla 37 členů a sovětská, vedená lidovým komisařem loďařského průmyslu Ivanem Tevosjanem, více než 60 členů). Jednání byla náročná, poměrně dlouhá, skončila až v lednu 1940 a konečná verze smlouvy byla podepsána v Moskvě 11. 2. 1940 pod oficiálním názvem sovětsko-německá hospodářská smlouva. Za připomínku stojí, že do jednání zasahovali oba předáci totalitních zemí a Stalin si dovoľoval vyvolávat napětí až konflikty, aby dosáhl svého, hrozil dokonce přerušením a ukončením jednání. Ve sporech nešlo ani tak o finanční záležitosti, ale o obsah této smlouvy. Hitlerovým záměrem bylo získat maximum surovinových zdrojů a splácet je ponejvíce průmyslovým zbožím postupně (snad již tehdy počítal s tím, že nakonec všechno nezaplatí), Stalin dbal na to, aby pod průmyslovým zbožím se rozuměly také dodávky vojenského průmyslu, a to včetně vývojových novinek (Vjačeslav Molotov v proslulém tříhodinovém kremelském silvestrovském jednání 31. 12. 1939: termín průmyslové dodávky je v publikovaném návrhu používán k oklamání světové veřejnosti, my trváme také na vojenských dodávkách apod.). Konečným výsledkem byl sovětský závazek dodat Německu žádané suroviny během prvního roku v hodnotě 430 milionů říšských marek (RM) a další půlrok za 230 milionů, čili během roku a půl, tj. za 18 měsíců, za 660 milionů RM. Německo se zavázalo k tzv. kompenzacím ve formě vojenského materiálu a strojírenských výrobků ve stejné hodnotě, ale během 27 měsíců – ko-

Parafovaná část paktu o neútočení

Foto: repro: Der Zweite Weltkrieg

nečným dnem německých dodávek bylo datum 11. 5. 1942. Není třeba uvádět, že z německé strany smlouva nebyla naplněna.

Sovětský svaz ovšem jen za první rok dodal podle této smlouvy nacistické Třetí říši 1 milion tun krmného obilí, 900 tisíc tun ropy, 500 tisíc tun fosfátů, 500 tisíc tun železné rudy, 300 tisíc tun surového železa a šrotu, 100 tisíc tun chromové rudy atd.³ Navíc nakupoval pro Německo žádané zboží a zajišťoval jeho dopravu většinou přes Sibiř do nacistického

Německa. A také smlouva ze srpna 1939 zůstávala v platnosti jako samostatný dokument. Přehlédnout, že Hitler v této krátké době prakticky dobyl zbytek Evropy, by rozhodně nebylo správné a zbývá jen dodat, že jeho aktivitu mu umožnily tyto mimořádné dodávky, které pro něho fakticky měly životní význam. Střet Hitlera s demokratickým Západem byl ovšem Stalinovým strategickým plánem, který se zdál být realizován, každý z diktátorů se považoval za vítěze a za politika, jenž má navrch.

PAKT O NEÚTOČENÍ

Také sovětsko-nacistické politické vztahy měly svou prehistorii. Pravda je, že dodnes není tak zcela průhledná a nemůžeme s jistotou říci, odkud přišly první impulzy ke vzájemným politickým jednáním,⁴ s určitostí víme jen to, že rozhodující dobou obratu byla zima 1938/1939 a na jaře 1939 už nemělo být pochyb o tom, že vane nový vítr. Obvykle se za bod obratu uvádí Stalinova řeč na 18. sjezdu VKS(b) 10. března 1939 (Stalin mj. mluvil o prioritní obraně míru, rozdělil kapitalistické státy na agresivní a neagresivní a prohlašoval, že SSSR nebude za nikoho tahat kaštan z ohně⁵) anebo Hitlerova řeč z 28. dubna 1939, v níž mj. vypověděl polsko-německý pakt o neútočení a britsko-německou dohodu o námořní plavbě a hlavně nezaútočil ani slůvkem na Sovětský svaz, což byla v jeho dosavadních řečech téměř samozřejmost.

Bomba vybuchla 24. srpna 1939, kdy sovětské noviny v čele s Pravdou⁶ a také nacistický tisk přinesly informace o podepsání sovětsko-německého paktu o neútočení v Moskvě ve večerních hodinách 23. srpna 1939. Doslova šokováni byli politici západních států, překvapena byla i evropská veřejnost, která do té doby byla informována ve zcela jiném duchu a takovýto výsledek rozhodně nečekala.

Zveřejněný dokument měl šest článků a závěrečné doporučení, v nich bylo stanoveno, že oba státy budou

3 Stručně a přehledně viz PILÁT, Vladimír: Brána na východ otevřená. *Český deník*, 9. 12. 1994, report VII.

4 Podrobně se touto otázkou zabývá FLEISCHHAUER, Ingeborg.: *Der Pakt. Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938-1939*. Ullstein, Berlin. 1990. Hned v první kapitole nabízí čtyři alternativy.

5 Podle i po válce upraveného textu zněla Stalinova formulace následovně: 1. *J sme pro mír a udržení hospodářských styků se všemi zeměmi, stojíme a budeme stát na tomto stanovisku, pokud se tyto země budou stejně chovat k Sovětskému svazu a pokud se nepokusí poškodit zájmy naší země.* 2. *J sme pro mírumilovné, přátelské a dobré sousedské styky se všemi sousedními zeměmi ...* STALIN, Josef V.: *Otázky leninismu*. Svoboda, Praha 1950, s. 569-570. Celý Stalinův projev viz s. 560n. V lednu 1934 na 17. sjezdu Stalin ještě počítal s možnou válkou „buržoazní Evropy“ proti Sovětskému svazu, ale varoval vůdce buržoazie, aby se nepřepočítali, protože je napadnou velmi četní přátelé dělnické třídy Sovětského svazu a postarají se o porážku svých utiskovatelských vlád (tamtéž, s. 433).

6 Málo obvyklý a velmi zajímavý podrobný popis psaní sovětského tisku této doby podává WERTH, Alexander: *Od paktu po Stalingrad*. VPL, Bratislava 1968, díl I., kapitola II. Sovětsko-německý pakt, s. 63n.

spolupracovat na zajištění míru na východě Evropy a vzájemně se nenapadnou ani nepodporí eventuální třetí mocnost v případě jejího útoku na kteréhokoliv ze signatářů. Vzájemně se zavazovali ke konzultacím v otázkách oboustranného zájmu i k mírovému a přátelskému řešení všech neshod. Smlouvu uzavřeli na deset let a v doporučení stálo, aby ji oba státy ratifikovaly tak rychle, jak jen možno, což v diktaturách opravdu není problémem.

Co signatáři této smlouvy nevedli (a na sovětské straně poté dlouho, celé půlstoletí, zapírali), byl tajný dodatek, v němž si oba státy rozdělily sféry zájmů na východě Evropy, stanovily provizorní demarkační čáru (za necelý měsíc byla upravena) a vyslovily si vzájemné smluvní garance. Pravda je, že jednání byla natolik složitá, že se zatím neshodly v otázce Polska a stanovily, že se o jeho budoucnosti dohodnou později.

Také ratifikace proběhla rychle, zcela v duchu této dohody. V Sovětském svazu se tak stalo na zasedání Nejvyššího sovětu, které se konalo v Moskvě 31. srpna 1939, hlavním řečníkem byl Molotov, tehdy premiér i lidový komisař zahraničních věcí, pravá Stalinova ruka. Touto řečí zahájil sérii proněmeckých projevů, jež dlouho byly i v komunistickém hnutí předmětem diskusí a rozpaků. Při této příležitosti překvapeně sovětské veřejnosti mj. sdělil: *Všichni víme, že vztahy mezi Sovětským svazem a Německem byly napjaté od té doby, co nacisté přišli k moci. Nemusíme se zdržovat při těchto neshodách, ty jsou vám, soudruzí poslanci, i tak dostatečně známe. Ale jak řekl 10. března sou-*

druh Stalin, „jsme pro obchodní styky se všemi státy“, a zdá se, že v Německu správně pochopili prohlášení soudruha Stalina a vyvodili správné závěry. Na 23. srpen je třeba se dívat jako na datum velké historické důležitosti. Je bodem obratu v dějinách Evropy, a nejen Evropy. Ještě nedávno dělali němečtí nacisté zahraniční politiku, která byla vůči Sovětskému svazu zásadně nepřátelská. Ano, až donedávna Sovětský svaz a Německo byli nepřáteli v oblasti zahraniční politiky. Situace se nyní změnila a my jsme přestali být nepřáteli [...] Dějiny ukázaly, že nepřátelství a válka mezi Ruskem a Německem nevedly nikdy k ničemu dobrému. Těmto dvěma zemím přinesla poslední válka víc utrpení než kterékoliv jiné zemi [...] Sovětsko-německou dohodu ostře napadl britsko-francouzský a americký tisk, a především některé „socialistické“ noviny [...] Zvláště někteří francouzští a britští socialističtí vůdci ostře odsoudili tuto dohodu. Tito lidé jsou rozhodnutí, že Sovětský svaz musí bojovat proti Německu na straně Británie a Francie. Člověk by si skutečně mohl myslet, zda se tito váleční štváči nepomátli. (Smích.) Podle sovětsko-německé dohody Sovětský svaz není povinný bojovat ani na britské, ani na německé straně. Sovětský svaz sleduje svou vlastní politiku, kterou určují zájmy lidu Sovětského svazu a nikoho jiného. (Bouřlivé ovace.) Jestliže mají tito pánové takovou neodolatelnou touhu jít do války, ať tedy jdou do války sami, bez Sovětského svazu. (Smích a potlesk.) Uvidíme, jací z nich budou bojovníci. (Bouřlivý smích a potlesk.)⁷ Po Molotovovi na zasedání vystoupil jediný řečník, Ščerbakov, vysvětlil, že Molotov podal

svůj výklad vyčerpávajícím způsobem, navrhl upustit od diskuse, přistoupit hned k hlasování a ratifikovat pakt, což se také obratem stalo.

Co se týče hodnocení, sovětská historiografie po celou dobu své existence a dnes dokonce i její dědic, ruská historiografie, včetně oficiálních míst (např. i Putina) stále obhajují oprávněnost a správnost Stalinova rozhodnutí podepsat s Hitlerem pakt a spolupracovat s ním – stále to opakují i četní historici, dokonce i u nás, a ignorují Stalinova provinění v tomto smyslu.⁸ Nejčastějším argumentem je tvrzení, že Stalinovi bylo toto rozhodnutí vnuceno západní váhavostí, a občas se píše i o dobových špatných úmyslech. Pravda je, že uzavření paktu o neútočení bylo událostí, která sotva umožňuje kritiku, pokud odložíme etiku jako nepotřebnou v politických záležitostech. Ve třicátých letech minulého století uzavírání podobných paktů nebylo žádnou zvláštností, už jsme uvedli, že takový pakt podepsali s Hitlerem i zástupci polského státu a Hitler ho bez problémů v předstihu vypověděl. Potíž byla a je v tajném dodatku, ústních dohodách, které ovšem můžeme snadno dedukovat, a konečně v činech, které následovaly. Stalin nejenže Hitlera povzbudil k činu, tj. k útoku na Polsko, ale jako věrný spojenec ho i podporoval a 17. září 1939 se k útoku na Polsko aktivně připojil. Přispěl tak vydatně k zániku polského státu a k vypuknutí druhé světové války. Ve skutečnosti mu patří označení účastníka této agresivní války od samého počátku a jeho vina na válečném běsnění se od Hitlerových aktivit příliš neliší.

7 Tamtéž, s. 74–75.

8 Takovým čerstvým příkladem je článek J. Čurdy *Vítěze se na důvody nikdo neptá* v ambiciózním časopise *Živá historie* (říjen 2009, s. 35–37), který je v zásadě třeba pochválit za snahu věnovat se i nejnovějším dějinám, ovšem autor popisuje události vzniku druhé světové války v Evropě tak, že ani větičkou nepřipomene sovětský podíl, jako by neexistoval. Jako pramen autor uvádí dílo V. Nálevky *Poslední týden míru*, ale měl by vědět, že v roce 1979, kdy toto dílo vyšlo, ani nebylo možné psát objektivní historii (a druhé dílo, W. Shirera, které doporučuje, zřejmě podrobněji nečetl). Také mapa, která článek doprovází, je přinejmenším nepozorná – za jeden ze států, sousedících s Polskem na podzim 1939, prohlašuje Moravu.

Stalin a Ribbentrop si vzájemně gratulují k uzavření paktu

Foto: Wikimedia Commons

SMLOUVA O PŘÁTELSTVÍ A HRANICÍCH

Jak je dobře známo, 1. září 1939 v 04.45 hod. nacistické jednotky zahájily agresi proti Polsku. Víme už, že je to

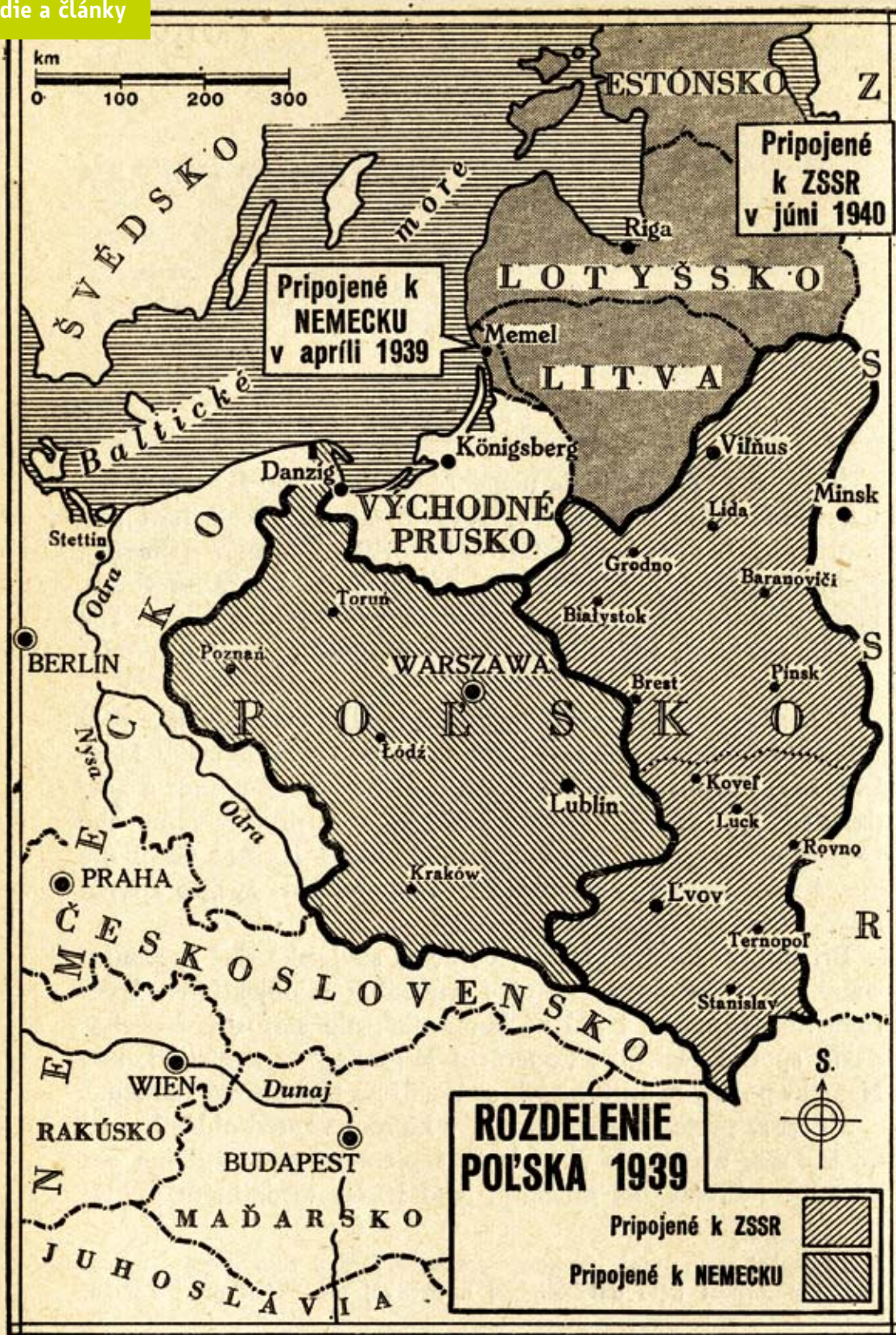
věcně správné, ale polovičaté tvrzení. 3. září vypověděly válku Německu shodně Británie a Francie (Britové dodrželi své garance, které poskytli Polsku, a vyhlásili válku, i když na ni

nebyli vůbec připraveni) a od 4. září začala mezi válečnými spojenci, nacistickým Německem a Sovětským svazem, horečná diplomatická aktivita nad způsobem zapojení sovětských jednotek do války podle předběžného příslibu. Byla to jistě dramatická jednání (zabývá se jimi třetí kapitola citovaných dokumentů), v nichž nacisté preferovali co nejrychlejší přímý sovětský zásah (hlavní argument: naše vojska postupují tak rychle, že se brzo dostanou na polské území patřící podle paktu do sovětské sféry), Sověti – jistě pod Stalinovou přímou taktovkou – se snažili co nejdéle vyčkávat, čekat na pád Varšavy, pak na chaos, na nějž by se mohli odvolat při své invazi, a nejméně týden diskutovali o dokumentu, kterým svou agresi ohlásí. Až provokativně (nebo nestoudně?) se Stalin pokoušel vsunout do dokumentu větičku o nutnosti hájit polské obyvatelstvo ukrajinského a běloruského původu před německým ohrožením. Na takovou formulaci nacisté nemohli přistoupit, a teprve když přišli na vhodný způsob nátlaku na sovětskou stranu (naznačili ve vyhlášení gen. Brauchitsche, že uzavřou s poraženým Polskem příměří, což jistě neměli v úmyslu), přiměli Stalina k finální akci.

Tak se stalo, že 17. září Stalin na druhou hodinu ráno pozval k sobě do Kremlu delegaci z moskevského německého vyslanectví (vyslance, vojenského atašé a vyslaneckého radu Gustava Hilgera⁹) a oznámil jejím členům, že v 6.00 hod. moskevského času Rudá armáda po celé délce hranic zaútočí na polské pozice. Požadoval, aby zprostředkovali sovětské přání ukončit jakékoli vojenské akce nacistické armády v sovětské sféře Polska, právě tak i letecké útoky (*Nашe letectvo zaútočí ještě dnes*) a přečetl jim nótu, kterou Sověti předají prakticky okamžitě polským diplomatům.

⁹ Hilger napsal mimořádně dobře informované paměti, které ale pojal jako historické dílo. HILGER, Gustav: *Wir und Kreml. Deutsch-sowjetische Beziehungen 1918-1941 - Erinnerungen eines deutschen Diplomaten*. Frankfurt a. M. - Berlin 1955.

Mapa rozdělení Polska po roce 1939

Foto: repro Werth: Od paktu po Stalingrad

Porada německých a sovětských důstojníků u Białystoku v září 1939

Foto: ABS

(Polský vyslanec v Moskvě Wacław Grzybowski, jemuž ve 3.15 ráno četl sovětskou nótu náměstek lidového komisaře zahraničí V. Potěmkin, ji pln rozhořčení odmítl přijmout a přes všechno zdržování odešel; sovětská strana ji na polské vyslanectví v Moskvě poté dopravila kurýrní poštou jako spěšnou zásilku.¹⁰) Není jisté, zda pro nedostatek času či z jiných důvodů vzal na sebe odpovědnost německý vyslanec v Moskvě Friedrich Werner von der Schulenburg a prakticky až na několik připomínek odsouhlasil Stalinovi při-

pravenou sovětskou nótu (ve zprávě Joachim Ribbentropovi ovšem zdůraznil, že Stalin jeho připomínky bez výhrad akceptoval a zapracoval okamžitě do připravené nóty). Tak můžeme doplnit věcně správnou, ale polovičatou tezi ze začátku této kapitoly a dodat: 17. září 1939 v 6 hodin ráno moskevského času Rudá armáda zahájila agresi proti Polsku.

Události pak dostaly rychlý spád. Již den poté, což Sověti ani nepředpokládali, začaly nacistické armády vyklízet pomyslné sovětské území (původně dohodnutý termín byl 1. ří-

jen 1939), ihned se začalo připravovat společné prohlášení. To rovněž vyvolalo jisté napětí: Hitler preferoval v textu vzájemnou spolupráci, Stalin prosadil formulaci o přátelských vztazích a spolupráci jako jejich důsledku. Ve společném prohlášení (citované věty napsal údajně vlastnoručně Stalin) mj. stálo: *V zájmu potlačení případných neopodstatněných pověstí ohledně úkolů německých a sovětských jednotek operujících v Polsku prohlašují říšská vláda a vláda SSSR, že operace těchto jednotek v žádném případě nesledují cíle, jež by*

10 KAISER, Gerd: *Katyň - státní zločin - státní tajemství*. BBart, Praha 2003, s. 18n. V nótě mj. stálo: *Německo-polská válka odhalila vnitřní bankrot polského státu [...] Varšava jako hlavní město Polska už neexistuje. Polská vláda se rozpadla a nevykazuje známky života. To znamená, že polský stát a jeho vláda přestaly existovat [...] Vycházejíc z této situace sovětská vláda pověřila vedení Rudé armády, aby vydalo vojskům rozkaz překročit hranice a vzít pod ochranu obyvatelstvo západní Ukrajiny a západního Běloruska.*

odporovaly zájmům Německa a SSSR či duchu a liteře paktu o neútočení, uzavřeného mezi Německem a SSSR. Úkolem těchto jednotek je nastolit v Polsku klid a pořádek, narušený rozpadem polského státu, a pomoci polskému obyvatelstvu nově uspořádat podmínky jeho státní existence. Společné prohlášení bylo v Berlíně vysíláno tentýž den v rozhlase a objevovalo se i ve večernících, v Sovětském svazu se o něm lidé dověděli následující den z denního tisku (18. září byla neděle). Diplomáté si však zdaleka neodpochinuli, jednání následovala téměř okamžitě a většinou o nových sovětských požadavcích, Stalin tlačil zejména na rozhodnutí, co bude s polským státem. Z dokumentů vyplývá, že můžeme oprávněně hovořit o sovětské iniciativě. Hitler často ustupoval a někdy se i rozmýšlel, zda má návrhy akceptovat, zřetelně však sledoval záměr získat z těchto jednání co nejvíce ekonomických výhod. Není divu, že jednání končilo požadavkem schůzky na nejvyšší úrovni. Ribbentrop přiletěl tentokrát do Moskvy na dva dny, absolvoval pompézní oslavy i dlouhá jednání a jeho účast vyvrcholila slavnostním podpisem dalšího vážného diplomatického protokolu, a to smlouvy o přátelství a hranicích. Stalo se tak v Moskvě za přibližně stejné účasti 28. září 1939, smlouvu opět podepsali Molotov a Ribbentrop z pověření svých vůdců, Stalin byl samozřejmě osobně přítomen.

Tato smlouva měla také část veřejnou a tajnou, ale ani k veřejné části se dodnes komunistická historiografie včetně nejrůznějších postkomunistických historiků, kterých je především na východě Evropy stále dost a dost, pokud možno nehlásí.

Ignorují ji a tají, jako by nikdy neexistovala. Bohužel i některé seriózní práce západní provenience jsou na tom podobně, ani zde se nic podrobnějšího o této druhé smlouvě nedočteme.¹¹ Smlouva o hranicích a přátelství podepsaná za obvyklých moskevských ceremonií 29. září v 5 hodin ráno měla ve veřejné neveliké části preambuli a pouhých pět článků. V preambuli stálo, že po rozpadu dosavadního polského státu považují obě velmoci za svůj výlučný úkol obnovení klidu a pořádku v těchto oblastech, první tři články se zabývaly záležitostmi vzájemných hranic – ve skutečnosti likvidací polského státu. Zajímavé bylo, že smlouva přiznávala neveřejný, tzv. dodatkový protokol, na nějž odkazovala v záležitosti přesného popisu nového státního uspořádání. Čtvrtý článek pak doslovně zněl: *Vláda Německé říše a vláda SSSR pokládají toto řešení za pevný základ pro pokračující rozvoj přátelských vztahů mezi svými národy*. Poslední známý článek se pak týkal ratifikace.

Uveřejněno bylo také společné sovětsko-německé prohlášení, které podepsali Ribbentrop s Molotovem. Konstatovalo se v něm, že obě jmenované velmoci podepsali dohodu o definitivním rozpadu polského státu, nastolení trvalého míru na východě Evropy, a vyzvali Británii i Francii, aby ukončily válku s Německem. Poslední věta byla více než výmluvná: *Jestliže však úsilí obou vlád vyzní naprázdno, bude to důkazem, že Velká Británie a Francie nesou zodpovědnost za pokračování ve válce. Pokud bude tato válka pokračovat, vlády Německa a Sovětského svazu se budou radit o vzájemných opatřeních*. Ribbentrop ještě před poledním odjezdem stihl poskytnout sovětské agentuře TASS rozhovor, který končil zvláštním vy-

hlášením o čtyřech bodech. Zněly: *1. Německo-sovětské přátelství je nyní definitivně ustavené. 2. Ani jedna země nepřipustí, aby některá třetí strana zasahovala do východoevropských záležitostí. 3. Obě země si přejí obnovení míru a chtějí, aby Británie i Francie zastavily úplně nesmyslnou a beznadějnou válku proti Německu. 4. Jestliže však v těchto státech budou mít převahu váleční štváči, potom Německo a SSSR budou vědět, jak na to odpovědět*.

Tajné přílohy byly tři: dva tajné dodatkové protokoly a jeden důvěrný protokol. Ten upravoval otázky emigrace očekávané v souvislosti s dohodami o sféře zájmů obou států. První z dodatkových protokolů byl velmi důležitý, stvrzoval totiž následnou dohodu o tom, že Litva z původně německé sféry připadne do sovětské. Stalin kompenzoval svůj nový zisk odevzdáním části Polska do německé sféry, zaplatil tedy darem, který získal přibližně před týdnem. Jistě se cítil jako neomezený vládce. Také druhý dodatkový protokol byl oprávněně utajen, zavazoval totiž obě spolupracující strany, že *nebudou na svých územích trpět žádnou polskou agitací, namířenou proti území druhé strany. Jakékoli náznaky takové agitace na svých územích potlačí v samém zárodku a budou se vzájemně informovat o nutných opatřeních*. To byl začátek rozsáhlých perzekučních aktivit z nacistické i sovětské strany vůči polské společnosti. Začalo oboustranné systémové tažení proti polské inteligenci. Jedním ze známých vrcholů byly vraždy v Katyni.

Do písemných provolání se nedostaly ani další prvky spolupráce, ujištění o rozvíjení ekonomických vztahů *všemi prostředky*, o spolupráci armád i policie, Gestapa i NKVD.

11 Mám na mysli třeba na Západě dosti ceněnou a rozšířenou práci OVERY, Richard: *Rusové ve válce*. Beta, Praha – Plzeň 2004 (angl. poprvé 1997). Overy je známý a vlivný britský historik a publicista, na toto téma natočil i desetidílný televizní seriál, ovšem v britsko-ruské koprodukcí, spoluproducentem byl Alexandr Surikov (poprvé vysílán v roce 1995). Napsal také obsáhlou kompilaci *Diktátoři – Hitlerovo Německo, Stalinovo Rusko*. Beta, Praha – Plzeň 2005 (angl. kniha vyšla v roce 2004).

Společná sovětsko-německá vojenská přehlídka v Brestu Litevském 22. září 1939

Foto: ABS

Obecně známé jsou společné přehlídky vítězů (konaly se tehdy v Pinsku, Grodnu, Brestu, Lvově i jinde¹²) i servilní telegramy sovětských vůdců obdivujících pompézními slovy nacistické vojenské úspěchy. Ani Stalin nezahálel a snažil se tajný dodatek paktu o neútočení přeměnit v realitu – již 19. 9. obvinil malé Estonsko (mělo tehdy asi 1,4 milionu obyvatel), že ohrožuje v oblasti sovětské zájmy, poskytuje své přístavy nepřítelům, a pozval estonskou delegaci do Moskvy za účelem podepsání smlouvy o vzájemné pomoci. Estonci se pokusili vzdorovat, prodlužovali a komplikovali jednání, ale 25. 9. sovětská strana vytáhla tehdy obvyklý trumf. V estonských vodách byla *neznámou* ponorkou (naznačovalo se, že za estonské účasti) potopena sovětská

obchodní loď *Metalist* a Moskva žádala okamžité jednání, do 29. 9. podepsat smlouvu, jinak bude následovat *vojenské* řešení. 26. 9. vydal veřejně Kliment Vorošilov, tehdy lidový komisař obrany, rozkaz Rudé armádě, aby byla připravena *zasadit 29. září drtivý úder estonským vojákům*, a připojil k němu ujištění, že pokud sousední Lotyšsko podpoří své sousedy, pak *7. armáda rychle a energicky udeří po obou březích Dviny na Rigu* (Litva ještě nebyla smluvně v sovětské sféře). Estonská vláda v žádaném termínu ustoupila a 28. 9. podepsala předkládanou smlouvu o vzájemné pomoci. Politici se mohli utěšovat jen několika odstavci této smlouvy, kde se skoro slavnostně prohlašovalo, že sovětská vláda nebude zasahovat do vnitřních záležitostí země. Ovšem

součástí této smlouvy byla dohoda o dočasném umístění sovětských vojsk na estonském území – vláda se zavázala souhlasit s pobytem 20 tisíc sovětských vojáků na svém území. 5. 10. 1939 za přibližně podobných okolností podepsalo sovětskou nabídku smlouvy o vzájemné pomoci Lotyšsko a 10. 10. i Litva a také se zavázaly vydržovat na svém území spřátelené sovětské vojáky, Lotyšsko v počtu 20 tisíc a Litva dokonce 25 tisíc. (Konečné řešení o „dobrovolném“ začlenění těchto republik do Sovětského svazu přišlo na řadu v létě 1940, Hitlerovy armády tehdy vítězily na francouzských bojištích.)

VÁLKA

O průběhu války jsme se příliš nezmínili, také to nebylo naším zámě-

12 Polský režisér Grzegorz Braun o přehlídce v Brestu Litevském z 22. 9. 1939 natočil v roce 2007 hodinový film *Přehlídka vítězů 1939* (veleli jí společně generálové Heinz Guderian a Semjon Krivošejn).

Sovětská karikatura obviňující Hitlera z porušení paktu o neútočení

Foto: Wikimedia Commons

rem. Shrňme jenom, že Poláci se bili jako lvi (válka skončila polským složením zbraní posledních jednotek až 10. 10. 1939), i když jejich válečné úsilí dobové sovětské i nacistické prameny neustále zlehčovaly. V této obranné válce padlo přibližně 200 tisíc polských vojáků a asi 700 tisíc jich skončilo v zajetí (nacisté přiznali 10 500 padlých německých vojáků a 30 tisíc raněných, Sověti dlouho neposkytovali žádný údaj a označovali v tisku válku jako *veselé* tažení prakticky bez vojenských střetů, až po měsíci Molotov přiznal 737 padlých a 1862 raněných¹³). Přibližné angažování armád v této německo-polsko-sovětské válce bylo následující:

Německo počet vojáků 1,6 milionu, počet tanků, 2800, počet letadel 2000, počet děl 6000.

SSSR počet vojáků 600 tisíc, počet tanků, 4000, počet letadel 2000, počet děl 5500.

Polsko počet vojáků 1 milion, počet tanků, 870, počet letadel 824, počet děl 4300.¹⁴

Sovětský svaz získal v této válce díky dohodám s nacistickým Němcem a své účasti ve válce s Polskem, kterou ovšem nikdy nevyhlásil, území přibližně o velikosti 190 až 200 tisíc kilometrů čtverečních s přibližně 12–13 miliony obyvatel, z nichž bylo údajně 6 milionů Ukrajinců, 3 miliony Bělorusů a 3 miliony Poláků (mezi nimi asi 1 milion Židů – podle polských statistik bylo ale Poláků nejméně 5 milionů). Poláci se pro sovětské úřady rázem stali příslušníky národnostní menšiny, takzvanými nacmeny, a byli vystaveni prakticky okamžitým, byť

13 Hitler měl k dispozici jiné údaje, dostaly se po válce do sovětských rukou. Do 6. 10. 1939 podle nich padlo 70 tisíc polských vojáků, 133 tisíc jich bylo raněno a 917 tisíc skončilo v zajetí – zajatce si obě armády na základě zvláštních smluv vyměňovaly, Berija zakázal předávat polské důstojníky. Němců ve válce padlo 10 572, raněných bylo 30 322 a 3407 bylo nezvěstných. Údaje o sovětských ztrátách byly přibližně: 973 padlých a 202 zajatých. Viz EBERLE, Henrik – UHL, Mathias (eds.): *Akta Hitlera – tajná složka NKVD pro Josifa V. Stalina*. Ikar, Praha 2006, s. 97.

14 ARUTJUNOV, Akim: *Dosje Lenina bez retuší*. Moskva 1999, s. 467. Celá kapitola 18 (Bolševismus a fašismus, s. 443n.) je věnována sovětsko-nacistické spolupráci. Uvádí se zde, že ze sovětské strany proti Polsku zaútočily dva fronty (ukrajinský a běloruský), a to 54 střeleckých a 13 jízdních divizí, 18 tankových brigád a 11 dělostřeleckých pluků, celkem přibližně 600 000 vojáků.

odstupňovaným perzekučním tlakům.¹⁵

Vrcholem této etapy sovětsko-nacistické spolupráce byl zajisté projev V. Molotova před Nejvyšším sovětem SSSR 31. října 1939, kterým jako by celou tuto etapu uzavíral. Hned od počátku se věnoval Polsku, mj. uvedl: *Vládcové Polska dělali velký humbuk kolem „bezchybného stavu“ svého státu a „mohutnosti“ své armády. Krátký úder následoval úder Rudé armády, stačily, aby tato obluda zplazená Versailleskou smlouvou přestala existovat. Pak se vysmíval britským a francouzským zárukám Polsku a vysvětloval: Úplně se však změnil obsah pojmu „agrese“. Dnes nemůžeme toto slovo používat v takovém smyslu, jako před třemi nebo čtyřmi měsíci. Nyní se Německo staví za mír, zatím co Británie a Francie dávají přednost tomu, aby pokračovaly ve válce. Jak vidíte, úlohy se obrátily. Téma ho však natolik zaujalo, že ho rozebíral z několika úhlů, mj. vysvětloval: Británie a Francie, které už nejsou schopné bojovat za obnovení Polska, stavějí se nyní do pózy „bojovníků za demokratická práva proti hitlerismu“. Britská vláda nyní tvrdí, že jejím cílem je „zničit hitlerismus“. Jde tedy o ideologickou válku, o cosi jako o středověkou náboženskou válku. Hitlerismus se může někomu líbit nebo nelíbit, ale*

každý zdravě uvažující člověk pochopí, že ideologii není možné porazit násilím. Proto je nejen nesmyslem, ale přímo zločinem vést válku „za zničení hitlerismu“ pod falešným praporem boje za „demokracii“. A koneckonců, co to může být za demokracii, když francouzská komunistická strana je ve vězení?¹⁶ Poté následovala chvála vlád baltických států za to, že uzavřely se Sovětským svazem smlouvy o vzájemné pomoci. Molotov je znovu veřejně ujistil, že pakty v žádném případě neznamenají zasahování do vnitřních záležitostí těchto států. Stěžoval si ovšem na Finsko, litoval, že finská vláda odmítla jednání o podobném paktu o vzájemné pomoci. Ujišťoval, že požadavky Sovětského svazu jsou minimální a legitimní (chtěli prý jen několik kilometrů finského území severozápadně od Leningradu a námořní základnu na severním konci Finského zálivu a nabízení kompenzaci), a považoval za nutné je řešit (za měsíc, 30. 11. 1939 zaútočila Rudá armáda na Finsko, vypukla tzv. zimní válka a Sovětský svaz byl jako agresor vyloučen ze Společnosti národů). Chválil dále uklidnění vztahů na Dálném východě a nakonec si postěžoval na nejasné stanovisko Spojených států.

V samém závěru jenom upozorníme, že tyto diplomatické přemety

Stalinovy politiky měly své důsledky v celém komunistickém hnutí, Komunistická internacionála, pečlivě sledující Stalinovu politiku a jeho záměry, okamžitě přehodnotila kurz a své úhlavní nepřátele – jako ostatně i dříve, před politikou Lidové fronty (tj. před rokem 1935) – viděla v západních demokraciích, zatímco Hitler a nacismus se staly spřátelenými režimy, které je třeba podporovat.¹⁷ Není divu, že po dvou letech spolupráce obou totalitních režimů, když z rozhodnutí Hitlerova tato spolupráce skončila (oba státy ve shodě a spolupráci stačily obsadit třináct evropských zemí, pět z nich Stalin a osm Hitler¹⁸), zařadil se Stalin do demokratického tábora a vývojem války posiloval své postavení, až vydal své komunistické organizaci pokyn získat pozici hlavního bojovníka proti nacismu. Nebylo možné se k této etapě, již ničivá světová válka startovala, přihlásit, bylo možné ji jenom ignorovat. A protože komunistické dějepiscectví ovlivňovalo historiografii východu Evropy včetně naší několik desítek let, komunistická klíše označující zkrlesleně a mylně základní etapy války přezívají dodnes. A je to bohužel vidět i na některých nejnovějších publikacích v současnosti.

15 V krátké době byly z tohoto území (tzv. GPU-Landu, jak ho nazývá N. Davies) ve čtyřech vlnách deportovány asi 1 až 2 miliony občanů, převážně Poláků, do sovětského vnitrozemí. KAISER, Gerd: *Katyně – státní zločin – státní tajemství*, s. 33–34. Celkem se ví, že Stalin při této příležitosti zlikvidoval prakticky celé vedení polské komunistické strany a tuto stranu dokonce rozpustil, ze 3817 registrovaných polských komunistů na sovětském území přežila válku pouhá stovka a všichni tehdejší členové polského komunistického politbyra, dostupní v Moskvě, byli zastřeleni. Tamtéž s. 30–31.

16 WERTH, Alexander: *Od paktu po Stalingrad*, s. 85n.

17 Len Deighton, jeden z nejlepších současných britských autorů literatury faktu, ve své knize *Krev, slzy a pošetilost v nejtemnější hodině druhé světové války* (Argo, Praha 1996, s. 172) popisuje tento stav následovně: *Na celém světě změnili členové komunistických stran (řada z nich byla tajnými členy) poslušně svá politická stanoviska a přehodnotili činnost, aby byla v souladu s novým paktem. Od této chvíle bránili komunisté všem pokusům Hitlera zastavit. Když začala válka, mobilizovali komunisté ve Francii a Británii nemalé zdroje proti válečnému úsilí. Vyzývali spojenecké vojáky, aby nebojovali ve válce s Hitlerem, protože je to zrada dělnictva.*

18 Norman Davies v knize *Evropa – dějiny jednoho kontinentu* (Prostor, Praha 2000, s. 1009 a 1013) tuto spolupráci mj. hodnotí takto: *Hitler se Stalinem si „rozporcovali“ východní Evropu na sféry vlivu. Jejich tzv. „pakt o neútočení“ byl dokonalým plánem k útoku [...] Dvojí okupace Polska přinesla existenci dvou totalitních laboratoří vedle sebe. Nacističtí a sovětské mrchožrouti dva roky nerušeně hodovali na mrtvole Polska.*